

Рецензия

от проф. д-р Красимира Алексова, Катедра по български език, СУ „Св. Климент Охридски“

на дисертационния труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология; докторска програма: Български език (Съвременен български език – морфология)

Автор: Ирена Русева Русева

Тема: „Модалното значение *възможност* и изразяването му в съвременния български език“

Научен ръководител: доц. д-р Красимира Чакърва, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-21-1051 от 14.06.2022 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Модалното значение *възможност* и изразяването му в съвременния български език“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Български език (Съвременен български език – морфология). Автор на дисертационния труд е Ирена Русева Русева – докторантка в редовна форма на обучение към Катедрата по български език на ПУ с научен ръководител доц. д-р Красимира Чакърва от ПУ.

Представеният от Ирена Русева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;

Докторантката е приложила 1 бр. монографии и 6 публикации по темата на дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Ирена Русева е завършила бакалавърска програма „Български език и английски език“ в ПУ, а след това и магистърска програма „Превод и интеркултурна комуникация“ в ПУ.

От март 2016 г. до март 2016 г. е докторантка към Катедрата по български език на ПУ. Била е преподавателка по английски език и е водила семинарни занятия по превод. От 2016 г. до сега работи в ЕСП – Сервиз ООД, гр. Асеновград.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Темата на труда – теоретично изясняване на модалното значение *възможност* и описание и анализ на начините му на изразяване в българския език, е дисертабилна, тъй като липсва подобно изследване в българистичната езиковедска литература, а и защото изразяването на това модално значение се търси в широк аспект – на почти всички езикови равнища. Тази широта на изследователския интерес е резултат от избраната изходна теоретична позиция – теорията за функционално-граматичното поле, включващо различни езикови средства, разполагащи се в ядрото и периферията му при изразяване на семантичното значение *възможност*.

Дисертационният труд е логично структуриран, с ясни връзки между отделните части, които се допълват една друга, с прецизен научен стил и точен изказ. Личи много богата библиографска осведоменост, която е отразена в цитираните 206 източника.

В уводната част мотивирано е представен произходът на интереса към темата за изразяването на *възможност* в българския език. Обектът и предметът на изследването са ясно формулирани, очертани са непротиворечиво целите и задачите. Добре би било в уводната част да се посочи обемът на емпиричния материал/базата данни, върху който се опира изследването.

Смятам, че напълно обосновано първата теоретична част се концентрира върху изясняването на обема на понятието *модалност*, тъй като по своята същност значението *възможност* е модално. Основателно е поделянето на вижданията за модалността на принадлежащи към славянското езикознание и към западната лингвистика, защото в предходната традиция това разграничаване несъмнено съществува.

4. Познаване на проблема

Авторката е показала отлично познаване на много широк кръг изследвания върху езиковата модалност и нейното дефиниране, вкл. видовете модалност. Несъмнено е трудно ориентирането в огромната литература по въпроса, но И. Русева се е справила много добре, като не се е впуснала в изреждане на мнения, а в търсене на близостта и различието между тях. В обобщението след разглеждане на становищата за модалността проличава способността на авторката не само да анализира, но и да класифицира, обобщава и извлича изводи. Анализите на мненията са послужили за извличане на собствената позиция за значението на езиковата модалност и нейните видове.

Напълно логично и обосновано е насочването след разглеждане на модалността към представяне и анализ на основни концепции за изразяване на модалността и изясняване на обхвата на модалността като функционално-семантично поле. И тук авторката проявява отлична способност за критичен анализ на различни виждания от гледна точка на приетата от нея теоретична позиция.

5. Методика на изследването

Избраната методика на изследване позволява да се постигне поставената цел и получаване на адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Тъй като в предходните части се спрях върху въпроси, разисквани в Първа глава, тук ще характеризирам дисертационния труд от Втора глава нататък. Във Втора глава функционално-семантичното поле на модалността е разгледано от семантикоцентрична, а не от морфологоцентрична гледна точка, което е дало възможност на докторантката да анализира по-детайлно виждания за епистемичната модалност в българското езикознание. Прегледът на мненията е отличава с ясно изразено мнение на автората за различните позиции в нашето езикознание за обхвата на езиковите средства за изразяване на епистемична модалност. Направените обобщения в част 2.1 отразяват адекватно постиженията и недостатъците в проучванията върху епистемичната модалност в българското езикознание.

И. Русева вярно е очертала съществуващите виждания за отношенията между епистемичната модалност и евиденциалността в българистичната лингвистика. Собственото виждане на дисертантката за тези отношения се открива в част 2.2 от Втора глава. Защишава се виждането, че епистемичната модалност и евиденциалността представляват независими категории, но че в българския език епистемичната модалност и евиденциалността имат „обща сегменти“. Това виждане се доближава до схващането на Р. Ницолова и Вл. Плуниан за наличието в балканските езици на модализиран евиденциални системи, които са доказателство за частичното припокриване между епистемичната модалност и евиденциалността.

Значима част от Втора глава според моето виждане е тази, в която се прави структурно-семантична характеристика на микрополето на епистемичната модалност. Несъмнено то е сложно организирано, като вниманието на дисертантката е насочено към изясняване на неговата полицентричност поради наличието на три граматични експликатора, изразяващи различни епистемични значения. Като такива И. Русева представя кондиционала, конклузива и презумптивна. Основателно е виждането на дисертантката, че полевата периферия на епистемичната модалност в българския език е наситена, кондензирана поради наличието на голям брой модификатори от различни езикови равнища. Приетото виждане за техния състав определя в значителна степен и структурата на изследването.

В ясно очертаната логика в дисертационния труд да се върви от родовото понятие към видовите понятия. Трета глава се вписва напълно уместно, тъй като се концентрира върху конкретния обект на проучване – модалното значение *възможност* и изразяването му в съвременния български език и разглеждане на структурата на функционално-семантичното поле на *възможността*. Първо авторката изяснява ядрените граматически

средства, а след това се спира на периферийните, обособени в няколко основателно разграничени групи: модални лексикални модификатори, членове на морфологични категории в несобствена функция и синтактични модификатори. Дисертантката подробно аргументира виждането си, че аналитичният кондиционал в българския език е ядрено средство във функционално-семантичното поле на *възможността*. Важни, а и основателни са и аргументите, които се излагат, за да се защити позицията, че синтетичното условно наклонение принадлежи към втората група – членове на морфологични категории в несобствена функция.

Ирена Русева е приела решението да включи в Третата глава и разглеждане на кондиционала в българския език от историческа гледна точка, което обогатява дисертационния труд с още един подход – диахронния. Представеният преглед на концепциите за условното наклонение в българската лингвистика обхваща трудове в широк период – от преди Освобождението до наши дни. Не са ми познати подобни критически обзори в други трудове. Дисертантката е насочила вниманието си към категориалния статус на условните форми, към семантиката им и към плана на израза според различните автори. Прегледът на чуждите мнения служи на авторката и да открие аргументи в полза на собственото виждане, че единствено аналитичното условно наклонение в българския език стои в ядрото на функционално-семантичното поле на възможността, а простото условно наклонение е в неговата периферия поради семантични причини.

Добро впечатление прави фактът, че при представянето на чужди гледни точки за аналитичния кондиционал авторката изразява ясно своята позиция, като се аргументира защо приема или отхвърля чуждото становище. По този начин в труда се откроява диалогичният прочит и многогласието на концепции. Той се открива и в частта, в която са представени съпоставителни проучвания на условното наклонение, т.е. добавен е и сравнителен или контрастивен подход. Всяка една от относително по-обособените части завършва с общи изводи, което систематизира вижданията на авторката и улеснява извличането на най-важното от предходния текст.

Анализът на формите на аналитичния кондиционал е пълен, като основателно авторката включва и онагледява с примери пасивните му форми, често пропускани в българистичните изследвания.

Представянето и анализирането на периферийните средства за изразяване на възможност според моето виждане е предизвикателство за всеки изследовател. Не само поради обхвата, а и поради наличието на недостатъчно проучени въпроси, напр. липсата на единни критерии за разпознаването на модалните глаголи (с малки изключения). Частта, в която се разглеждат модалните глаголи, ми се струва задълбочена и изчерпателна. Бих насочила авторката към идеята да включи текста от бележка под черта № 87 за разликите между понятията *възможност* и *вероятност* в основния текст, при това в началото на труда, тъй като е от съществено значение за обекта на изследването.

Смятам за основателно и обосновано виждането на докторантката, че формите от типа на *непродаваем*, *предвидим*, *преносим* и др. в повечето случаи изразяват имплицитно модалното значение *възможност*, макар че има и случаи с пасивно значение (*неохраняем плаж*, *любим човек* и др.).

Мисля, че частите за частиците, наречията, съюзите, съществителните, прилагателните имена и фразеологичните модификатори за изразяване на възможност в българския език са достатъчно информативни и изчерпателни. Авторката е изследвала важни особености на тяхната употреба и взаимоотношенията им с някои граматични категории.

В частта за граматичните средства в несобствена функция след анализа на множество гледни точки за двете основни употреби на бъдеще време в миналото докторантката според мене напълно основателно приема тезата, че водещо е темпоралното значение на формите от типа *щях да отида*, а след това прави значими обобщения на основните характеристики на това време.

Напълно основателно И. Русева включва в периферийните средства за изразяване на възможност бъдеще предварително време в миналото и синтетичния кондиционал, чието основно значение е потенциална готовност и само в определени контексти може да изрази и възможност. Авторката се спира и на разликата между значенията възможност и предположителност, когато включва в периферийните средства и презумптивна. И. Русева се стреми да аргументира виждането си, че формите от типа *ще да четя*, *ще да е чел* и др. не са самостоятелна глаголна категория в българския език. Един от тези аргументи е твърдението, че съществува изразена тенденция към занижаване на използването им за сметка най-вече на предположителните употреби на *трябва*. Само че това твърдение не се базира на конкретни наблюдения или статистически данни, а изследването ни с Ел. Иванова върху употребите на презумптивна в Българския национален корпус за два периода – от 1900 до 1950 г. и от 1951 г. до 2015 г. показват, че подобна тенденция не съществува. Бих насочила авторката към едно изследване на Р. Ницолова за факторите, възпрепятстващи граматикализацията в българския език, когато се стреми да аргументира виждането си.

Особен интерес за мене предизвика разглеждането в дисертационния труд на употреби на конклузива със значението *възможност*. Както подчертава авторката, това се реализира в контексти с помощта на лексикални или синтактични модификатори за възможност.

Напълно основателно в дисертационния труд като експликатори на възможност са включени някои индикативни форми в българския език, употребяващи се в условни изречения – имперфект, бъдеще време, бъдеще предварително време. Намирам заключенията, направени след анализа на употреби на тези три времена за изразяване на възможност, за напълно основателни.

Както вече стана дума, докторантката се стреми да обхване всички възможни експликатори на възможността на различните езикови равнища. Това обосновава наличието на част в III глава, в която се изследват синтактични модификатори за изразяване на *възможност*. Детайлно са изследвани конструкциите с модалния глагол *може*, като са проследени възможностите за промяна по време, лице, вид на действието и статус на *може*, както и изменението на основния глагол по различни глаголни категории. Същото важи и за личния глагол *мога*, а и за *трябва* и *бива*, в случаите, в които изразява вторичното значение *възможност*.

В частта, в която се изследват предикативни конструкции за *възможност*, са изследвани няколко вида, които са основателно семантично разграничени, като са взети предвид и синтактични особености на изречението.

В отделна част на III глава е подложено на анализ функционирането на конструкции с частицата *да* като синтактични модификатори в полето на възможността. Наблюденията и извлечените изводи съответстват на положението в емпиричния материал и отразяват вижданията на различни автори. Бих насочила И. Русева към изследването на Верка Сашева Иванова „Полифункционалното ДА в българския език. (Функционално-семантични и модални особености на независимите да-изречения в съвременния български език)“ (Велико Търново: Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий", 2015).

Въпреки че разглежда употребата на синтетичното и аналитичното условно наклонение, както и на различни времена в сложното съставно с подчинено обстоятелствено за условие, въпреки че изяснява съюзи за изразяване на *възможност*, дисертантката в отделна част на III глава подлага на анализ условните изречения като синтактични модификатори за изразяване на *възможност*. Класификацията, която предлага авторката, е обоснована от гледна точка на задачите на дисертационния труд и спецификата на изследвания емпиричен материал. Детайлно е изследвано изместването на аналитичния кондиционал от индикативни времена в условието, като добро впечатление прави стремежът на докторантката да систематизира основанията за наличието на този факт. Проследени са появите на различни времена в различните видове условни изречения при нереализируем, реализуем и реален условен период.

На предпоследно място в разглеждането на периферийните средства за изразяване на възможност според идеята на авторката последователността на изследването да отговаря на отдалечеността им от ядрото, са поставени ехо-въпросите за изразяване на възможност. Накрая са поставени на анализ модални конструкции със *се*. И. Русева изхожда от виждането, че залогът е двучленна категория, а именно това поражда разглеждането на тези случаи като конструкции, а не като възвратни форми – въпрос, върху който може да се дискутира.

В заключението се припомнят трите основни цели на дисертационния труд и се проследява тяхната реализация в трите глави в структурата на работата. Смятам, че тези цели са успешно постигнати.

Прави впечатление много големият брой бележки под черта, които изясняват свързани с основния текст въпроси. Множество от тях биха били напълно подходящи в него. Може да се каже дори, че в тези бележки под черта се съдържа още един дисертационен труд.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

За пръв път е изследвано изразяването на възможност в съвременния български език. Теоретичните разсъждения и анализите доказват адекватността на разгледаните от Ирена Русева езикови средства. Показана е отлична способност за научен анализ и аргументация на тезите. Дисертационният труд е реален принос в българската езиковедска наука.

Темата на дисертационния труд дава ясни перспективи за по-нататъшна работа в полето на съпоставката на езиковите средства за изразяване на възможност в българския език и други чужди езици, най-вече английския, който дисертантката владее отлично.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По темата на дисертационния труд са направени 6 публикации. Две от тях са публикувани в сборници от международни научни конференции на младите учени, организирани от СУБ – Пловдив (№ 1 и № 6 от списъка с публикации), две са от конференцията на студенти и докторанти, организирана от ПУ (№ 2 и № 5), една е в сп. Българска реч и една е в юбилейния сборник в чест на проф. В. Маровска. Публикациите са в престижни научни издания, което е дало възможност на научната общност да се запознае с основни елементи от дисертационния труд.

9. Лично участие на докторантката

Според моята преценка дисертацията е лично дело на докторантката. Приносите са резултат от научното ѝ изследване. В никакъв случай не подценявам изключително плодотворното въздействие на научния ръководител доц. д-р Красимира Чакърва в целия процес на научното изследване на Ирена Русева.

10. Автореферат

Съдържанието и качеството на автореферата на отлични. Авторефератът представя адекватно основните резултати в дисертацията и отговаря на изискванията на съответните правилници.

11. Критични забележки и препоръки

Препоръчвам на докторантката да направи публикации на английски език, както и да пристъпи към съпоставителни или контрастивни изследвания.

12. Лични впечатления

Имам отлични лични впечатления от Ирена Русева като млад изследовател още от студентските ѝ години. Вярвам в положителното ѝ развитие като учен и преподавател.

Заклучение

В заключение бих искала да подчертая, че това е един детайлно обмислен труд, с ясно формулирани собствени позиции по ред дискуссионни въпроси, с логична структура, с подчертан стремеж да се аргументират изчерпателно взетите решения и да се обхванат всички страни за разглеждания обект. Проличава отлична подготовка в полето на

морфологията и синтаксиса, както и познаване на много широк кръг изследвания. Поради изтъкнатите достойнства на дисертацията предлагам на Ирена Русева Русева да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ за дисертационния ѝ труд „Модалното значение *възможност* и изразяването му в съвременния български език“.

30.08.2022 г.
София

Подпис:
(проф. д-р Красимира Алексова)